

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.04.096>
УДК 81-112:811.161.2

С.О. ВЕРБИЧ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sviatoverb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-003-4671-1898>

ЛІНГВІСТИЧНІ ОБРІЇ ВАСИЛЯ ВАСИЛЬОВИЧА НІМЧУКА

Статтю присвячено осмисленню наукового доробку доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України В.В. Німчука. Проаналізовано його внесок у різні галузі слов'янського мовознавства та лінгвоукраїністики — історію української мови, науковий опис і видання пам'яток слов'янської писемности та української мови, діалектологію, етимологію, ономастику, дериватологію, карпатоукраїнсько-балканські мовні зв'язки, стилістику, український правопис, український глотогенез. З'ясовано роль В.В. Німчука в організації української мовознавчої науки. Наголошено на його науковій добросовісті.

***Ключові слова:** В.В. Німчук, діалектологія, історія української мови, карпатоукраїнсько-балканські мовні зв'язки, ономастика, лінгвоукраїністика, слов'янське мовознавство, український глотогенез, український правопис, церковно-релігійний стиль української мови.*

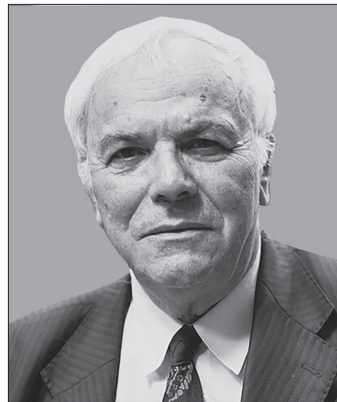
Українське мовознавство 2-ї половини ХХ — початку ХХІ ст. неможливо уявити без постаті В.В. Німчука. І лише осягнувши думкою зазначений період розвитку лінгвістичної науки, зрозуміємо справжній масштаб особистості цього вченого. Відзначаючи 90-річчя Василя Васильовича, маємо слушну нагоду докладніше осмислити його внесок у поступ слов'янського мовознавства загалом і лінгвоукраїністики зокрема.

Наукова біографія В.В. Німчука починається з 1958 р., коли він після закінчення аспірантури при кафедрі української мови Ужгородського державного університету став молодшим науковим співробітником відділу

Цитування: Вербіч С.О. (2023). Лінгвістичні обрії Василя Васильовича Німчука. *Українська мова*, 4(88), 96—108. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.04.096>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

української мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. Перші його наукові зацікавлення пов'язані з діалектологією, на що, безперечно, вплинув тоді завідувач кафедри української мови цього університету С.П. Бевзенко, під керівництвом якого Василь Васильович працював над кандидатською дисертацією «Словотвір іменних частин мови в закарпатських верхньонадборжавських говірках» і успішно захистив її 1963 року вже в Інституті мовознавства. Як справедливо зауважував І.В. Сабадош, його дисертація — «перше ґрунтовне дослідження діалектного словотвору в українському мовознавстві. Воно базувалося на багатому, значною мірою вперше введеному в науковий обіг фактичному матеріалові, який автор зібрав у 8 нп, розташованих у верхній течії р. Боржави» (Сабадош, 2008, с. 136). Захистові дисертації передувала наполеглива праця молодого дослідника над діалектним матеріалом свого регіону, про що свідчать його публікації того часу: «Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфікси)» (1955), «Ступенювання в говірках району верхньої течії р. Боржави» (1957), «Словотвір займенників у говірках району верхньої течії р. Боржави» (1958), «Із словотвору прислівників говірок району верхньої течії р. Боржави (прислівники займенникового походження)» (1958), «Морфологічний склад прийменників у говірках верхньої течії р. Боржави» (1958) та низка інших. Зацікавлення В.В. Німчука діалектологією загалом і рідною говіркою зокрема не полишало його і в наступні періоди дослідницького поступу.

Василь Васильович Німчук — багатогранний дослідник у царині мовознавства (його науковий доробок налічує понад 500 праць, зокрема понад два десятки книжок, серед яких переважно одноосібні праці, із різних проблем лінгвістики), проте найбільший авторитет і в Україні, і за її межами він здобув передусім як історик мови, «що збагатив українське, слов'янське та світове мовознавство численними працями першорядної ваги» (Вихованець, 2003, с. 150). Становлення вченого в цій важливій діяльності лінгвістичної науки починалося у відділі української мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР, у межах якого 1963 року було виокремлено групу історії української мови, що її очолив В.В. Німчук. Розуміючи пріоритетне значення для дослідження історичного матеріалу фактичних джерел, Василь Васильович одразу ж «націлює співробітників групи на вивчення мови пам'яток української писемності та їх публікацію з метою зробити їх доступнішими широкому колу дослідників» (Німчук, 2005, с. 192). Готуючись до цієї нелегкої праці, науковці розробили засади видання писемних історичних джерел і започаткували серію «Пам'ятки української мови». Першою працею, опублікованою в цій серії, був «Лексикон словенороський...» (1627) Памва Беринди (1961), який підготував

до видання В.В. Німчук. Значення «Лексикону» для українського мовознавства винятково важливе, адже це було не лише найбільше на ту пору зібрання лексичного багатства церковнослов'янської мови, але й неоціненне джерело для вивчення словникового складу української мови XVII ст., відображеного в його перекладній частині (там само, с. 193). Згодом побачили світ й інші книги цієї серії, які підготував до друку Василь Васильович: «Лексис» Л. Зизанія, «Синоніма славеноросская» (1964), «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1966), «Лексикон латинський» Є. Славинецького, «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (1973), «Буквар» Івана Федорова (1975), «Грамматика» М. Смотрицького (1979), «Грамматика словенська» Л. Зизанія (1980), Житомирські актові книги у виданні «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.» (1981), «Слово о полку Игореве» (1985) та ін. Загалом В.В. Німчук опрацював і підготував до публікації в серії «Пам'ятки української мови» 10 книг, із них 7 — одноосібно, 3 — у співавторстві. Крім того, був редактором 12 томів цієї серії (Білоусенко, 2003, с. 9). З огляду на це погоджуємося з думкою, що «видання пам'яток, які ввійшли до славетної серії «Пам'ятки української мови» і стали доступними для широкого кола науковців, вочевидь сприяло пошвавленню історико-лінгвістичних досліджень в Україні й утвердженню міжнародного авторитету українського історичного мовознавства...» (Вихованець, 2003, с. 153).

Працюючи над дослідженням мови пам'яток української писемності, В.В. Німчук у 70-х роках XX ст. ініціював створення багатотомної академічної праці «Історія української мови». Упродовж 10 років — із 1978 до 1988 р. — вийшли друком 4 її томи: «Історія української мови. Морфологія» (1978), «Історія української мови. Фонетика» (1979), «Історія української мови. Лексика і фразеологія» (1983), «Історія української мови. Синтаксис» (1988). Крім випрацювання концепції цієї праці, Василь Васильович узяв участь у написанні 3 томів — «Морфологія», «Лексика і фразеологія», «Синтаксис» і був відповідальним редактором 2 томів — «Морфологія» та «Фонетика». Зауважимо, що, працюючи над томом «Лексика і фразеологія», він описував словниковий склад української мови киеворуської доби. І вже згодом, у 1992 р., маючи значний досвід у цій царині, опублікував монографію «Давньоруська спадщина в лексиці української мови», схарактеризувавши лексику української мови в межах чотирьох періодів: 1) XIV—XV ст.; 2) XVI—XVIII ст.; 3) XIX — поч. XX ст.; 4) радянські часи (Німчук, 2005, с. 200).

Відзначаючи помітну роль В.В. Німчука в написанні «Історії української мови», варто зауважити, що він задумував цю працю в значно ширшому обсязі. Крім уже названих чотирьох книг, вона мала налічувати ще 7: Акцентологія. Словотвір. Антропонімія. Топонімія. Літературна мова. Походження української мови. Хрестоматія давніх текстів (Пуряєва, 2008а, с. 110).

Не можна оминати увагою також іще три знакові праці, до видання яких долучився В.В. Німчук. Це передусім «Київські глаголичні лист-

ки» (1983) — один із найдавніших текстів старослов'янською мовою (більшість дослідників датує його X ст.). Принагідно відзначимо, що Василь Васильович не лише докладно схарактеризував цю пам'ятку як мовознавець, але й організував (із фахівцями-радіофізиками Київського університету ім. Т.Г. Шевченка) аналіз чорнила, яким було написано «Київські глаголичні листки», довівши оригінальність цієї пам'ятки (Німчук, 2005, с. 196). Друга праця — «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV—XVIII ст.: у 2-х кн.» Є. Тимченка (2002—2003) — фактично перший історичний словник української мови. Її Василь Васильович підготував до видання разом зі своєю колегою Г.І. Лисою. Третя праця — «Хрестоматія з історії української мови X—XIII ст.» (2015) — «перше у вітчизняній медієвістиці найповніше зібрання пам'яток української мови найдавнішого періоду (X—XIII ст.), значна частина яких публікується вперше» (Німчук, 2015, с. 4). Вона, звичайно, не належить до пам'яток писемности, але в ній запропоновано огляд пам'яток української мови X—XIII ст. і фахово їх описано.

Досвід, набутий у науковому опрацюванні й виданні давніх рукописів, спонукав В.В. Німчука вдосконалити правила публікації цих текстів. Свій задум він успішно втілював у видрукуваних 1995 року «Правилах видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції (проект)».

В.В. Німчук, безперечно, добре розумів винятково важливу роль різних збірників словникового складу мови, тому так багато зробив як для опису староукраїнських лексикографічних праць XVI—XVII ст., так і для їх публікації. Підсумком його плідної діяльності в цій ділянці стало написання узагальнювальної монографії «Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською», яку надруковано 1980 р. На цю тему Василь Васильович у 1981 р. захистив докторську дисертацію.

Дослідники наукової біографії В.В. Німчука в контексті його студій з історії української мови справедливо акцентують на вагомому внескові вченого в дослідження історії української літературної мови та національного мовознавства (Білоусенко, 2003, с. 11), що наочно ілюструють такі його докладні статті, як «Початки літературних мов Київської Русі» (1982), «Лексика пам'яток XI—XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови» (1989), та монографія «Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст.» (1985). Зауважимо, що в монографії про історію українського мовознавства наголошено на важливій ролі в кодифікуванні церковнослов'янської мови української редакції середньовічних граматики, частину з яких Василь Васильович науково опрацював і підготував до друку в серії «Пам'ятки української мови» (див. вище). Серед них — «Граматика» Мелетія Смотрицького, що «справила великий вплив на наступні граматики української та російської мов» (Жовтобрюх, 2004, с. 113).

В.В. Німчук був «мовознавцем широкого профілю» (Білоусенко, 2019, с. 57) і, крім багатьох інших галузей лінгвістики, працював також у царині ономастики. Гортаючи сторінки наукового життєпису Василя Васильови-

ча, повертаємося до 60-х років ХХ ст. Саме 1960 р. у відділі української мови було створено робочу топонімічну групу (згодом — група ономастики), у якій одним із чотирьох наукових співробітників (К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак, А.П. Корепанова) був і В.В. Німчук (до 1966 р., коли очолив у межах цього відділу групу видання пам'яток української мови) (Єфименко, 2005, с. 246). Він, зокрема, був серед виконавців планової теми «Гідронімічний атлас України», долучився до створення бібліографічного покажчика з української ономастики, узяв участь у підготуванні «Словника гідронімів України» (1979) — найбільшого списку назв протічних водойм України, уклавши гідронімічний реєстр басейну Тиси (там само, с. 246, 248, 250). Важливі думки Василя Васильовича і щодо методики аналізу онімного матеріалу, передусім характеристики формальної структури топоніма, установлення його етимології, які дають змогу сучасним дослідникам власних географічних назв не збитися на наукові манівці. Наведемо деякі засадничі міркування В.В. Німчука: «При аналізі топоніма, визначенні його етимології якнайповніше слід використовувати факти з фонетики даної мови, діалекту чи говірки, на території якої наявна та або інша власна географічна назва»; «Ігнорування фонетичних законів говірки, на території поширення якої маємо топонім, етимологізування у відриві від живої мови приводить до неправильних висновків»; «Лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи інші назви, на фактах історичних документів та на зіставленні їх з даними інших говорів та мов, можна досягнути більш-менш повного розкриття етимології топонімів» (Німчук, 1962, с. 50, 53). Проте найвагомимим його внеском у вітчизняне назвознавство була перша спроба наукового впорядкування української ономастичної термінології. Коли 1960 р. при Бюро Відділу суспільних наук АН УРСР було створено Комісію з топоніміки та ономастики (з 1962 р. — Українська ономастична комісія; голова К.К. Цілуйко), то в межах її діяльності передбачено роботу з упорядкування українських ономастичних термінів, що її доручили В.В. Німчукові, який тоді був секретарем Комісії. У 1966 р. він опублікував проєкт системи української ономастичної термінології («Українська ономастична термінологія»). Згодом вийшли друком «Зміни і доповнення в списку ономастичних термінів» (1968). Принципова думка Василя Васильовича про те, що «впорядкування ономастичної термінології повинне здійснюватись у згоді з загальною лінгвістичною термінологією, частиною якої вона є, і з урахуванням практики, доцільності й традиції» (Німчук, 1966, с. 25), не втратила своєї актуальності. Важливо зазначити, що «Проєкт української ономастичної термінології» В.В. Німчука ввійшов до складу відомого словника ономастичних термінів, який підготували Я. Свобода, В. Шмілауер, Л. Олівова-Незбедова (Svoboda J., Šmilauer V., Olivova-Nezbedová L. (1973). *Základni soustava a terminologie slovanské. Zpravodaj Mistopisné Komise ČSAV, 14, 1, 1–28*), а також до видання «Основная система и терминология славянской ономастики» (*Основен систем и терминологија на словенската ономастика = Основная система и терминология славянской ономастики = Grundsystem*

und Terminologie der slavischen Onomastik (1983). Ф. Безлай, М.В. Бирилло, В. Бланар, Б. Видоеский, Т. Витковский, Й. Заимов, Г. Енч, М. Карась, В. Михайлович, В.В. Німчук, Л. Незбедова-Олинова, К. Олива, Н.В. Подольская, А.В. Суперанская, П. Шимунович, В. Шмиляуер (ред. кол.). Скопје; Скопье; Skorje). Зрозуміло, що не всі запропоновані тоді терміни з назвознавства відповідають сучасним ономастичним нормам, наприклад *тополексема* (слово, твірне для того чи того топоніма). Цей термін не зовсім точний за змістом, оскільки буквально означає 'слово, що пов'язане з певною місцевістю' (з гр. τόπος 'місце, місцевість, простір'). Точнішим видається відповідник *топонімолексема*, що вказує на зв'язок певного твірного слова саме з топонімом (Вербич, 2020, с. 183). Незважаючи на деякі неоднозначні терміни, запропоновані фактично в пору становлення української академічної ономастики, більшість із них становить основу сучасної української ономастичної термінології (Словник, 2012).

Не можна оминати увагою і чималої організаційної роботи В.В. Німчука з розвитку назвознавчих студій. Це передусім відповідальне редагування низки ономастичних досліджень, як-от: «Словотворчі типи гідронімів басейну Нижньої Десни» А.П. Корепанової (1969), «Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: зб. наук. праць» (1986), «Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя» І.М. Железняк (1987), «Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник» (2005), «Словник псевдонімів ОУН — УПА» (2007), «Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія» (вип. 1—3). Крім цього, за ініціативи Василя Васильовича 2008 року відновлено діяльність Української ономастичної комісії — наукової установи при Відділенні мови, літератури та мистецтвознавства НАН України, що координує наукову, методичну і науково-організаційну роботу назвознавчих осередків для забезпечення всебічного розвитку ономастики в Україні. Він очолював Комісію до 2017 р. Отже, зусилля В.В. Німчука і в ономастичній ділянці українського мовознавства дали свої плоди, які й сьогодні живлять багатьох дослідників української онімної лексики.

Як відомо, дослідження онімного матеріалу й дотичної апелювальної лексики в порівняльно-історичному висвітленні передбачає встановлення походження (етимології) слова — чи то власної, чи то загальної назви. Етимологічний аналіз конкретної лексеми і словника мови загалом — надзвичайно складний процес, адже, крім кінцевої мети — встановлення етимона (первісного значення і форми) слова, — це ще й характеристика його фонетичних і семантичних змін, визначення словотвірної моделі, реконструкція праформи тощо. Інакше кажучи, встановлення етимології слова — це один із найскладніших етапів його мовознавчого дослідження. Однак потенційні труднощі етимологічної інтерпретації конкретного апелювального чи оніма будуть такими доти, доки не спробуємо їх подолати. І Василеві Васильовичу це вдавалося. Він — автор низки статей до «Етимологічного словника української мови: в 7 т.», рецензент I і II томів. Крім цього, етимологічний аналіз В.В. Німчук застосовував

і в таких ономастичних працях, як: «Українські прізвища з суфіксами -(')ук, -чук та етимологічно споріднені утворення» (1964), «Ясиння (сер. р.) чи Ясиня (ж. р.)» (1967), «Дніпро — Славута» (1986), «Старожитне ім'я Дніпра» (1990), «Походження та історія урбоніма Ніжин» (1998; спів-автор С.В. Зінченко), «Походження та історія назви “Січ”» (1999), «Про прізвище Президента» (2000), «Буковель чи Буков'яль?» (2017). Отже, цілком слушно зазначила Н.В. Пуряєва, що «жодна історико-мовна, діалектологічна, ономастична праця професора В.В. Німчука не обходиться без етимологічного аналізу мовного матеріалу» (Пуряєва, 2008б, с. 29).

Визначення наукової етимології слова неможливе без його правильного словотвірного аналізу. Добре це розуміючи, В.В. Німчук іще в ранній період свого наукового становлення ґрунтовно зацікавився питаннями діалектної дериватології, що втілювалося в низці його спеціальних праць, зокрема, у кандидатській дисертації «Словотвір іменних частин мови в закарпатських верхньонадборжавських говірках» (1962), у численних статтях: «Словотвір прикметників верхньонадборжавських говірок» (1962), «Словотвір сполучників у верхньонадборжавських говірках» (1962), «Суфіксальне творення дієслів, дієприкметників і дієприслівників у закарпатських верхньонадборжавських говірках» (1962), «Суфіксальне творення іменників середнього роду у верхньонадборжавських говірках» (1965), «Словотвір прийменників у закарпатських говірках» (1969), «Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках» (1971) та ін. Василь Васильович, крім цього, як справедливо зауважив П.І. Білоусенко, був одним із перших, хто почав досліджувати проблеми діахронної дериватології (Білоусенко, 2003, с. 11), про що свідчать такі його публікації: «До питання про афіксальний словотвір» (1986), «Аглютинація в лексичному словотворенні» (2002), «Нариси з історії українського словотворення» (суфікс *-иця*) (2002; у співавторстві з П.І. Білоусенком), «З історії суфікса *-ина* (назви осіб)» (2006) та ін.

Окрему сторінку в науковій біографії В.В. Німчука становлять дослідження, присвячені аналізу карпатоукраїнсько-балканських мовних зв'язків. Ця багатогранна проблема привертала його увагу як діалектолога, історика мови, славіста впродовж багатьох років і не втрачала для нього актуальності, адже він, уродженець Закарпаття, як ніхто інший, розумів важливість «вивчення взаємодії мов і діалектів регіону Карпат, що безпосередньо змикається з балканським регіоном» (Німчук, 1993, с. 48). Особливо цікавило дослідника питання «мовних контактів між південними слов'янами і між південно-західними давньоруськими племенами...» (Німчук, 1962, с. 91). Важливість з'ясування таких мовних зв'язків для слов'янського мовознавства загалом і лінгвоукраїністики зокрема безперечна, оскільки докладніше розв'язання цієї проблеми дасть змогу чіткіше встановити розмежування слов'янських говорів після розпаду праслов'янської мовної єдності. Проблемі карпатоукраїнсько-балканських мовних контактів Василь Васильович присвятив низку ґрунтовних наукових статей, серед яких: «Питання про зв'язки

закарпатських українських говорів з південнослов'янськими мовами» (1962), «Карпатсько-балканські лексичні паралелі в писемних пам'ятках» (1978), «Балканський мовний союз і південно-західні українські діалекти» (1987), «Карпатоукраїнсько-южнославянские языковые параллели и тождества (история и перспективы проблемы)» (1988), «Актуальні проблеми вивчення українсько-південнослов'янських паралелей» (1989), «Балканський мовний союз та українські діалекти» (1991), «Українські говори та балканський мовний союз» (1993).

Чільне місце в науковому доробку В.В. Німчука посідають студії з українського правопису, адже «національна орфографія, починаючи з алфавіту й закінчуючи правилами вживання розділових знаків є важливим складником етнічної культури і невід'ємним її зовнішнім атрибутом» (Німчук, 2002, с. 3). У цьому контексті заслуговують на увагу такі його праці: «Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія *r* (До 60-річчя «Українського правопису»)» (1990), «Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові (До 60-річчя «Українського правопису»)» (1992), «Проблеми українського правопису в ХХ ст.» (1999), «Чинний правопис також потрібно знати» (2000), «Сучасні проблеми українського правопису» (2001), «Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст.» (2002). Знакова в цьому переліку хрестоматія «Історія українського правопису ХVІ—ХХ ст.» (2004; співупорядник Н.В. Пуряєва), у якій представлено тексти, що фіксують історію формування орфографічних норм української літературної мови. Особливо вагомий внесок В.В. Німчука в підготування проекту нового українського правопису, надрукованого 1999 р., до якого він написав докладну передмову. Незаангажована наукова спільнота, освітяни, освічена громадськість позитивно сприйняли цей проект, адже розуміли, що, по-перше, «правопис має ґрунтуватися на лінгвістичній, науковій основі» (Німчук, 2002, с. 4), а по-друге, що чинний тоді український правопис треба позбавити «накинутих на нього колонізаторських пут, які стримують розвиток питомих рис української мови» (Сабадош, 2008, с. 137). На жаль, із переважно суб'єктивних, ненаукових, причин цей задум В.В. Німчука та його колег не було реалізовано, хоч деякі пропозиції проекту найновішої редакції українського правопису 1999 р. відображено в чинному орфографічному кодексі української мови (2019).

Іншим важливим напрямом подвижницької діяльності В.В. Німчука на ниві українського мовознавства було видання книг Святого Письма, що становило окрему ділянку «пам'яткодрукування» української мови (Пуряєва, 2008б, с. 21). З таким твердженням важко не погодитися, адже серед писемних пам'яток, що «використовуються для вивчення історії системи мови (в т. ч. її говорів) та дослідження історії української літературної мови» (Німчук, 2004, с. 453), чимало текстів релігійного (церковного) характеру. З огляду на це, продовжуючи справу істориків мови ХІХ—ХХ ст., Василь Васильович ініціював підготування та видання Євсевієвого Євангелія 1283 р. (2001), Добрилового Євангелія

1164 р. (2012), Бучацького Євангелія XII—XIII ст. (2017), Псалтиря в перекладі українською мовою П. Морачевського 1865 р. (2015), Нового Завіту в перекладі українською мовою В. Негалевського 1681 р. (підгот. до друку), Четвероєвангелія в перекладі українською мовою П. Морачевського (1860—1865) (підгот. до друку), Четьї Мінеї 1489 р. (підгот. до друку). Видання пам'яток Святого Письма нині продовжують його учні, зокрема В.М. Мойсієнко (Лавришівське Євангеліє XIV ст., 2018).

Розвиваючи тему про публікацію євангельських текстів як своєрідних пам'яток української мови, варто відзначити і вагомий внесок В.В. Німчука в дослідження церковно-релігійного стилю української мови. Він став об'єктом дослідження багатьох його публікацій, таких як: «Українська мова — *lingua sacra*: священна. До історії й сучасного стану конфесійних мов в Україні» (1992), «Українська мова — священна мова» (1992, 1993), «Конфесійне питання і українська мова кінця XVI — початку XVII століть» (1996), «Уцерковлення новоукраїнської літературної мови (Православ'я)» (1998), «Українська мова в християнських храмах» (2000) та ін. Крім цього, В.В. Німчук зініціював проведення кількох тематичних конференцій — «Християнство і українська мова» (Київ, 2000), «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці; на сьогодні відбулося 5 таких конференцій, остання — у 2022 р.).

Як дослідник історії мови, В.В. Німчук зацікавився також проблемою українського глотогенезу, що засвідчує низка його спеціалізованих публікацій, серед яких: «Походження й розвиток мови української народності» (1990), «Південні давньоруські говори — основа української мови» (1996), «Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови» (1997, 1998), «Походження української мови» (2005). Щоправда, Василь Васильович спершу схилився до думки, що українська мова, як і білоруська та російська, розвинулися з праслов'янської не безпосередньо, а через опосередковану ланку — давньоруську (Німчук, 1996, с. 264). Однак його твердження про те, що українська мова сформувалася на основі південноруського діалектного масиву (там само, с. 266), однозначно вказує на різну діалектну основу трьох споріднених східнослов'янських мов. А це свідчить, що протоукраїнські діалекти, за Ю.В. Шевельовим — північний (києво-поліський) і південний (галицько-подільський), в окремих своїх рисах почали вже вирізнятися в період розпаду праслов'янської мовної єдності в VI—VII ст. н. е. (Шевельов, 2001, с. 978). Отже, українська мова, з погляду своєї генези, — це результат еволюції відповідних діалектів праслов'янської мови. Про давньоруську можна говорити лише як про відносно спільну літературну мову населення Київської Русі.

Осмилюючи науковий доробок В.В. Німчука, вкотре переконуємося в тому, що він був передусім ученим, який, за образним висловом П.Ю. Гриценка, зійшов «на Еверест української мови» (Гриченко, 2018, с. 53). Проте Василь Васильович іще й неабиякий організатор наукової роботи. Цей хист йому вдалося найкраще виявити в період 1998—2008 рр., коли він очолював (два терміни поспіль) Інститут української

мови НАН України. Це був непростий час у становленні академічної лінгвоукраїністики. Як зауважувала К.Г. Городенська, «група провідних мовознавців з Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні розгорнула боротьбу за утвердження українських пріоритетів у науково-пошуковій роботі Інституту української мови та усунення впливу з боку прибічників радянського мовознавства» (Городенська, 2018, с. 51). За цей час В.В. Німчукові за підтримки небайдужих колег удалося зробити чимало: «було створено на основі різних університетів граматичний, словотвірний та діалектологічний науковий центри, що посприяло встановленню тісних фахових зв'язків з вишівською наукою, утвердженню Інституту української мови як відомого в Україні науково-дослідного, організаційного та консультативного центру» (там само, с. 52); засновано науково-теоретичний журнал «Українська мова» (2001 р.), який висвітлює найважливіші питання функціонування української мови на різних етапах її розвитку; започатковано науково-координаційну раду «Українська мова», мета якої — активізація мовознавчих досліджень і налагодження тісних зв'язків з університетськими науковими осередками; створено спеціалізовану вчену раду із захисту докторських дисертацій зі спеціальності 10.02.01 — українська мова. І найважливіше — у важкі роки недофінансування Інституту дирекції на чолі з Василем Васильовичем удалося зберегти в установі всі напрями лінгвоукраїністичних досліджень, зробити її провідним науковим центром мовознавчих студій, відомим не лише в Україні, але й за її межами.

Сьогодні наукові ідеї В.В. Німчука активно розвивають його учні, послідовники і ті мовознавці, які працюють над науковими проблемами, у розв'язання яких він зробив неоціненний внесок. Це означає, що пам'ять про вчителя, наставника, дослідника жива і буде жити.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Словник — Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. (2012). *Словник української ономастичної термінології*. Харків: Ранок-НТ.

ЛІТЕРАТУРА

- Білоусенко П. (2003). В.В. Німчук — учений, наставник, організатор науки. *Волинь — Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*, 10, 5—15.
- Білоусенко П.І. (2019). Німчук Василь Васильович (06.07.1933—26.11.2017). *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*, 4(19), 57—60.
- Вербич С.О. (2020). Українська ономастична термінологія: проблеми нормалізації та кодифікації. Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Ю.В. Романюк, А.О. Савенко (упоряд.), *У пошуках гармонії мови. До 80-ліття від дня народження члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко* (с. 180—188). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Вихованець І., Задорожний О. (2003). Дорогами праці й натхнення (До 70-річчя члена-кореспондента НАН України Василя Німчука). *Українська мова*, 3—4, 150—157.

- Городенська К. (2018). Незабутній Василь Васильович. *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників* (с. 50—53). Ужгород: Карпати.
- Грищенко П. (2018). Сходження на Еверест української мови. *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників* (с. 53—67). Ужгород: Карпати.
- Єфименко І.В. (2005). Ономастика. *Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України — 75. 1930—2005: Матеріали до історії* (с. 243—260). Київ: Довіра.
- Жовтобрюх М.А. (2004). Граматики української мови. *Українська мова: енциклопедія* (с. 113—115). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Німчук В.В. (1962). Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами. *Питання топоніміки та ономастики: М-ли І Республіканської наради з питань топоніміки та ономастики* (с. 45—53). Київ: Вид-во АН УРСР.
- Німчук В.В. (1966). Українська ономастична термінологія (Проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії, 1*, 24—43.
- Німчук В.В. (1993). Українські говори та балканський мовний союз. *XI Міжнародний з'їзд славістів. Слов'янське мовознавство: Доповіді* (с. 41—63). Київ: Наукова думка.
- Німчук В. (1996). Південні давньоруські говори — основа української мови. С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко (упоряд.), *Історія української мови: Хрестоматія* (с. 257—269). Київ: Либідь.
- Німчук В.В. (2002). *Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет.
- Німчук В.В. (2004). Пам'ятки української мови. *Українська мова: енциклопедія* (с. 453—455). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Німчук В.В., Чепіга І.П. (2005). Історія української мови. *Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України — 75. 1930—2005: Матеріали до історії* (с. 188—201). Київ: Довіра.
- Німчук В. (2015). *Хрестоматія з історії української мови Х—ХІІІ ст.* Житомир: Полісся.
- Пуряєва Н. (2008а). Добре поліття (До 75-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука). *Українська мова, 2*, 106—112.
- Пуряєва Н.В. (2008б). Професор Василь Васильович Німчук: у напрямку Ad fontes. *Василь Васильович Німчук: Біобібліографія до 75-річчя* (с. 3—44). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Сабадош І. (2008). Мовознавець зі світовим іменем (До 75-річчя від дня народження В.В. Німчука). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія, 18*, 135—138.
- Шевельов Ю. (2001). *Історична фонологія української мови.* Перекл. з англійської С. Вакуленко, А. Даниленко. Харків: Акта.

Статтю отримано 02.10.2023

LEGEND

Словник — Buchko, D.H., & Tkachova, N.V. (2012). *Dictionary of Ukrainian onomastic terminology.* Kharkiv: Ranok-NT (in Ukrainian).

REFERENCES

- Bilousenko, P. (2003). V.V. Nimchuk is a scientist, mentor, organizer of science. *Volyn — Zhytomyr region: Historical and philological collection of regional problems, 10*, 5—15 (in Ukrainian).

- Bilousenko, P.I. (2019). Nimchuk Vasyl Vasyliovych (07.06.1933—11.26.2017). *Notice of the Ukrainian Onomastic Commission. New Series*, 4(19), 57—60 (in Ukrainian).
- Horodenska, K. (2018). The unforgettable Vasyl Vasyliovych. *Professor Vasyl Nimchuk in the memories of contemporaries* (pp. 50—53). Uzhhorod: Karpaty (in Ukrainian).
- Hrytsenko, P. (2018). Climbing the Everest of the Ukrainian language. *Professor Vasyl Nimchuk in the memories of contemporaries* (pp. 53—67). Uzhhorod: Karpaty (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (1962). On the necessity of studying toponymy in connection with folk dialects. *Issues of toponymy and onomastics: M-ly I of the Republican meeting on issues of toponymy and onomastics* (pp. 45—53). Kyiv: Vyd-vo AN URSSR (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (1966). Ukrainian onomastic terminology (Project). *Notice of the Ukrainian Onomastic Commission, 1*, 24—43 (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (1993). Ukrainian dialects and the Balkan language union. *XI International Congress of Slavists. Slavic Linguistics: Papers* (pp. 41—63). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Nimchuk, V. (1996). Southern Old Russian dialects are the basis of the Ukrainian language. S.Ya. Yermolenko, A.K. Moisiienko (Eds.), *History of the Ukrainian language: Chrestomatiya* (pp. 257—269). Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (2002). *Problems of Ukrainian orthography of the 20th and early 21st centuries*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (2004). Monuments of the Ukrainian language. *Ukrainian language: an encyclopedia* (pp. 453—455). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V., & Chepiga, I.P. (2005). History of the Ukrainian language. *Institute of Linguistics named after O.O. Potebni National Academy of Sciences of Ukraine — 75. 1930—2005: Materials for history* (p. 188—201). Kyiv: Dovira (in Ukrainian).
- Nimchuk, V. (2015). *An essay on the history of the Ukrainian language of the 10th—13th centuries*. Zhytomyr: Polissia (in Ukrainian).
- Purიაieva, N. (2008a). Good flight (To the 75th anniversary of the birthday of Vasyl Vasyliovych Nimchuk, a correspondent member of the National Academy of Sciences of Ukraine). *Ukrainian language*, 2, 106—112 (in Ukrainian).
- Purიაieva, N.V. (2008b). Professor Vasyl Vasyliovych Nimchuk: in the direction of Ad fontes. *Vasyl Vasyliovych Nimchuk: Biobibliography for the 75th anniversary* (pp. 3—44). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Sabadosh, I. (2008). Linguist with a world name (To the 75th anniversary of the birth of V.V. Nimchuk). *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology*, 18, 135—138 (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2001). *Historical phonology of the Ukrainian language*. Transl. from English S. Vakulenko, A. Danylenko. Kharkiv: Akta (in Ukrainian).
- Verbych, S.O. (2020). Ukrainian onomastic terminology: problems of normalization and codification. Ye.A. Karpilovska, L.P. Kisliuk, Yu.V. Romaniuk, & A.O. Savenko (Eds.), *In search of language harmony. To the 80th birthday of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, doctor of philological sciences, professor Nina Fedorivna Klymenko* (pp. 180—188). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Vyhovanets, I., & Zadorozhnyi, O. (2003). On the roads of labor and inspiration (To the 70th anniversary of the correspondent member of the NAS of Ukraine, Vasyl Nimchuk). *Ukrainian language*, 3—4, 150—157 (in Ukrainian).
- Yefymenko, I.V. (2005). Onomastics. *Institute of Linguistics named after O.O. Potebni National Academy of Sciences of Ukraine — 75. 1930—2005: Materials for history* (pp. 243—260). Kyiv: Dovira (in Ukrainian).
- Zhovtobriukh, M.A. (2004). Grammar of the Ukrainian language. *Ukrainian language: an encyclopedia* (p. 113—115). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).

Received 02.10.2023

Sviatoslav Verbych, Doctor of Philology, Senior Researcher in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sviatoverb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

LINGUISTIC HORIZONS
OF VASYL VASYLOVYCH NIMCHUK

The article is devoted to the analysis of the scientific work of Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine V.V. Nimchuk. We analyzed the scientist's contribution to various branches of Slavic linguistics and Ukrainian linguistics — the history of the Ukrainian language, scientific description and publication of monuments of Slavic writing and the Ukrainian language, dialectology, etymology, onomastics, derivation, Carpatho-Ukrainian-Balkan language connections, stylistics, Ukrainian orthography, Ukrainian glottogenesis. Vasyl Vasyliovych is a versatile scientist in the field of linguistics (his creative output includes more than 500 works, including more than twenty books; these are mainly individual works on various problems of linguistics), but he gained the greatest authority both in Ukraine and abroad, primarily as a language historian, a thorough researcher of ancient texts of Ukrainian writing. V.V. Nimchuk worked on and prepared for publication in the series «Memorials of the Ukrainian Language» (10 books, of which 7 were written by him alone, 3 were co-authored). The scientist made a significant contribution to the development of Ukrainian onomastics. He scientifically organized the Ukrainian onomastic terminology. V.V. Nimchuk analyzed Carpatho-Ukrainian-Balkan language connections; Ukrainian spelling; published books of the Bible as unique monuments of the Ukrainian language; problems of the origin of the Ukrainian language. The article also emphasizes the role of V.V. Nimchuk as an organizer of Ukrainian linguistic science. The principles of scientific integrity of the scientist are emphasized.

Keywords: *V.V. Nimchuk, dialectology, etymology, history of the Ukrainian language, Carpatho-Ukrainian-Balkan language connections, onomastics, linguo-Ukrainian studies, Slavic linguistics, Ukrainian glottogenesis, Ukrainian orthography, church-religious style of the Ukrainian language.*